

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE ERZURUM (1923-1950)

ERZURUM IN TURKISH POLITICAL HISTORY (1923-1950)

Mukaddes ARSLAN*

Erzurum en eski çağlardan beri önemli ticari ve askeri yolların kavşak noktasında yer almıştır. Zengin akarsu kaynaklarına ve doğal savunma zeminine sahiptir. Erzurum adı, Erzen'in Selçuklular tarafından fethedilmesi üzerine, bu kelimeye Anadolu'ya ait olduğunu belirtmek üzere Rum kelimesi ilave edilerek, Erzen al-Rum denilmesinden kaynaklanmıştır. Erzurum yakın tarihte, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunda temel hadiselerden birisi olan milli bir kongreye de ev sahipliği yapmıştır. Erzurum Kongresi, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da toplanmıştır. Kongrede, Türk İstiklal Savaşı'na öncülük yapacak önemli kararlar alınmıştır.

Erzurum'da siyasi hayat yakın dönemlere kadar çok hareketli bir şekilde devam etmiştir. Erzurum siyasi hayatı boyunca, her dönemde önemini korumuş ve korumaktadır. Bu bağlamda Türk siyasi tarihinde Erzurum'un 1923-1950 dönemini araştıran oldukça geniş kapsamlı mufassal bir araştırma eser, Murat Küçükkuşurlu tarafından yayına hazırlanmış ve Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılmıştır. Eserin künyesi şu şekildedir: Murat Küçükkuşurlu, *Türk Siyasi Tarihinde Erzurum (1923-1950)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2012, X+678 s.

Eser altı bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde: Erzurum'da Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı: Merkez CHP Teşkilatı, İlçelerde CHP Teşkilatları; İkinci Bölümde: Erzurum Türk Ocağı ve Halkevi Teşkilatları: Erzurum'da Türk Ocağı Teşkilatları, Erzurum Halkevi; Üçüncü Bölümde: Tek Parti Döneminde Erzurum Mebusları ve Seçimler: Erzurum Mebusları, Çok Partili Dönem Öncesinde Yaşananlar; Dördüncü Bölümde: Erzurum'da Çok Partili Hayata Geçiş: Demokrat Parti Teşkilatı ve CHP, Çok Partili

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Uzmanı, Ankara / Türkiye, mukaddesarlan11@gmail.com

Dönemin İlk Seçimleri; Beşinci Bölümde: Genel Siyasi Gelişmelerin Erzurum'a Yansımaları: Şeyh Sait İsyanı ve Erzurum, Erzurum'da Şapka Hadisesi, Ağrı İsyanları ve Sonrasında Erzurum, Türkiye'nin Doğu Politikası ve Erzurum; Altıncı Bölümde: Cumhuriyet Döneminde Atatürk-İnönü ve Erzurum İlişkileri: Atatürk ve Erzurum, İsmet İnönü ve Erzurum konuları ele alınmıştır.

Yazar Murat Küçükuşurlu, eserinin önsözünde Erzurum'un Türk siyasi hayatındaki yeri ve önemine işaret etmekte ve "*Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatını tam olarak anlayabilmek için, özellikle bazı şehirlerdeki siyasi gelişmelerin dikkatle takip edilmesi gerekir. Siyasi hayattaki önemli gelişmeler, büyük değişimler ve kırılma noktaları, çoğunlukla bu şehirlerin tutum ve davranışlarıyla yakından ilişkilidir. Bu şehirlerin siyasî tutum ve davranışları ya genel gidişatın yönünü tayin etmiş veya siyasî dönüşüm projelerine olumlu-olumsuz ilk tepkiler bu şehirlerden çıkmıştır. Bütün bu özelliklere bir arada sahip olan şehirlerin başında, belki de Erzurum gelmektedir. Nitekim Milli Mücadele'nin başlangıcından, bu çalışmanın üst sınırını oluşturan 1950 yılına kadar meydana gelen önemli siyasi gelişmelere bir göz atmak, bu tezin doğruluğunu kendiliğinden ortaya çıkaracaktır. Fakat Erzurum'un siyasi karakterinin oluşumunu tam olarak anlayabilmek için, biraz daha eskiye gitmek gerekir*" demektedir (s.1). Osmanlı Devleti zamanında II. Meşrutiyet öncesinden I. Dünya Savaşı'na kadar geçen sürede Erzurum'un tarihi önemi büyüktür. Mesela İttihat ve Terakki ile Teşkilat-ı Mahsusa Erzurum'a ayrı bir önem vermektedir. Erzurum 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, siyasi, sosyal ve ekonomik yönlerden önemli olaylara sahne olmuştur. Burada yaşanan Ermeni isyanları, aşiret ayaklanmaları, yaşanan kıtlıklar, Rus işgali, Erzurum'un kaderini çizen hadiseler olarak tarihe geçmiştir (s.1-2).

Yazar, Mondros Mütarekesi sonrasında, Millî Mücadele fikrini savunan illerin başında Erzurum'un geldiğini belirtmekte ve "*1919'da Erzurum'da toplanan kongre, ülke çapında siyasî bir oluşumun başlangıç noktasıdır. Bu kongrede oluşturulan Heyet-i Temsiliye ise, bu siyasî oluşumun ilk idare heyeti şeklinde örgütlenmiştir. Nitekim bu örgütlenmenin nihaî şekli Cumhuriyet Halk Partisi -CHP- olmuştur. İşte bu sürece paralel olarak, Cumhuriyet fikrinin ilk kez dillendirildiği yer de Erzurum'dur*" ifadelerini kullanmaktadır (s.2). Millî Mücadele sonrası Cumhuriyet'in kurulma aşamalarında yapılmak istenen bazı projelere karşı oluşan tepkilerde Erzurum kenti de vardır. Bolşevizm'in gündemde olduğu 1920 tarihlerinde Erzurum'da kurulmak istenen halk hükümeti, dini hususiyetleri ile ön plana çıkan Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti, Erzurum mebuslarının

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda ki aktif rolleri, kıyafet devrimine karşı Erzurum'da yaşanan Şapka Hadisesi, CHP'nin büyük bir hezimet yaşadığı 1950 Erzurum seçimleri Erzurum'un siyasi hayatını ortaya koyan hadiselerdir (s. 3). Yazar önsöz kısmında ayrıca, eserinin konusu olan Tek Parti Dönemi'nde Erzurum'da yaşanan siyasi gelişmelerin irdelenmesi gereken önemli bir konu olduğunu ve eserini hazırlarken Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi başta olmak üzere, Erzurum'daki yönetim kademelerinin kısıtlı arşivlerinden, birçok arşiv ve kütüphaneden, incelenen dönemde Erzurum'da bizzat yaşamış olan şahıslardan faydalandığını belirtmektedir (s. 3-5).

Eserin Giriş kısmında Erzurum'un tarihi önemine değinilmektedir. Erzurum Kafkasya ile İran'dan Anadolu'ya gelen yolların kesiştiği stratejik bir noktada, Kafkasya, İran, Anadolu üçgeninin ortasında bulunmaktadır. Rusya'nın I. Dünya Savaşı sırasında, sıcak denizlere inme politikaları ve Doğu Anadolu'yu ele geçirme fikri neticesinde 1916'da Erzurum'u işgal etmiştir. Ancak Rusya 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında Doğu Anadolu'yu boşaltarak yerini silahlı Ermeni çetelerine bırakmış, böylece Erzurum ve çevresinde Ermeni mezalimi başlamıştır. 12 Mart 1918'de ise Erzurum, Türk ordusu tarafından bu zulümden kurtarılmıştır. Savaş ve işgaller nedeniyle Erzurum büyük göç vermiş ve harabeye dönmüştü. Savaş sonrasında ve Milli Mücadele döneminde Erzurum'da toplanan Erzurum Kongresi'nde, Anadolu'daki Milli Mücadele'nin temel taşları atılmıştır. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Milli Mücadele başlamış ve zaferle sonuçlanmıştır (s.9-10). *“Erzurum Kongresi'ndeki Vilâyet-i Şarkîye Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti, Sivas Kongresi ile ülke çapında genişletilerek Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti ismini almış ve Milli Mücadele'nin yönlendirilmesinde büyük rol oynamıştır. Bu yeni oluşum bir müddet sonra partiye dönüştürülmüş ve Erzurum'da sağlam bir teşkilat kurmak için bazı adımlar atmıştır. Erzurum, CHP teşkilatı bakımından Doğu Anadolu'daki dikkate değer bir şehir olmuştur”* (s.11).

“Erzurum'da CHP Teşkilatı” konulu birinci bölümde, Merkez CHP teşkilatı ve İlçelerde CHP teşkilatlarından bahsedilmektedir. Bu bölümde Erzurum'da CHP teşkilatının kurulması ve teşkilatlanmada yaşanan sıkıntılar, Teşkilatın Merkez ile bağlantı kanalları, Parti-devlet bütünleşmesi, Bölge müfettişleri, çok partili hayata geçişte Erzurum CHP teşkilatı, ilçelerde CHP teşkilatlarının kurulması, yapılan faaliyetler, hizmetler ve yaşanan sıkıntılar ele alınmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi ile Erzurum arasındaki ilişki, Milli Mücadele yıllarına dayanmaktadır. Erzurum'da seçilmiş olan Heyet-i Temsiliye, Sivas Kongresi'nin

de temel unsurunu oluşturmuş ve Erzurum'da tespit edilmiş olan cemiyet tüzüğü Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin tüzüğü olarak kabul edilmiştir. Bu cemiyet 9 Eylül 1923'ten itibaren Halk Fırkası şeklinde örgütlenmiş, 10 Kasım 1924'te ise Cumhuriyet Halk Fırkası ismini almıştır. Erzurum kenti ise bu tarihi süreçte önemli bir yere sahip olmuştur (s.15-16). CHP genel idare heyetince, Türkiye 14 müfettişlik dairesine ayrılmış ve Amasya Mebusu Esat Uras Bey Erzurum Bölgesi Müfettişi olarak belirlenmiş ve 1925'de Erzurum'a gelmiştir (s.18).

İkinci bölümde "Erzurum Türk Ocağı ve Halkevi Teşkilatları" başlığı altında; Erzurum'da Türk Ocağı ve Halkevi Teşkilatlarının kurulması ve faaliyetleri konularına açıklık getiriliyor. Bu bölümde Erzurum'un sosyal ve kültürel durumu hakkında bilgiler verilmektedir. I. Dünya Savaşı'nda Rus işgali ve Ermeni katliamını yaşayan Erzurum, Cumhuriyetin ilanına giden yolda önemli bir rol oynamış ve yeni devletin kurulma aşamalarında özellikle Mustafa Kemal Paşa başkanlığında toplanan Erzurum Kongresi'ne vermiş olduğu katkı ile tarihteki önemli yerini korumuştur (s.127). Ancak I. Dünya Savaşı Erzurum'da önemli tahribata sebebiyet vermiş ve Erzurum büyük göçlere sahne olmuştur. Eserde, Erzurum'un bir taş yığını, harabe ve yangın yeri haline geldiğinden bahsedilmektedir (s.128). Erzurum maddi alanda olduğu kadar, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında da büyük sıkıntılar yaşamakta idi. 1924'te kurulan Erzurum Muallimler Birliği, Erzurum'un eğitim ve kültür hayatında önemli rol oynadı. Özellikle bu yıllarda Erzurum'da görev yapan Ahmet Hamdi Tanpınar, Cemal Gültekin, Remzi Oğuz Arık, Şevket Süreyya Aydemir gibi eğitimcilerin kültür hayatına katkıları oldu (s. 130).

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet döneminde 1912'de İstanbul'daki aydınlar tarafından kurulan Türk Ocağının Erzurum Şubesi 9 Temmuz 1925'te açılmıştır (s.132-133). Cemal Gültekin başkanlığında açılan Erzurum Türk Ocağı, Erzurum halkının ilim ve irfan ocağı olarak, kentin kültür hayatına katkılarda bulunmaya çalışmış, 10 Nisan 1931'de ise feshedilmiş, bu kuruluşun tüm varlığı CHP'ye devredilmiştir (s.136-137). Türk Ocakları'nın kapatılması neticesinde, Türkiye genelinde Halkevleri açılmış ve 19 Şubat 1932'de 14 vilayette Halkevi açılmıştı. Erzurum Halkevi ise 23 Şubat 1934'te açıldı (s.147). Halkevi çok partili hayata geçiş sonrasında 1951'de kapatıldı. Yazar, Erzurum Halkevinin, özellikle 1940 yılı ortalarında, bir kültür, sanat ve edebiyat okulu gibi hizmet verdiğinden bahisle, "Erzurum Halkevi, köklü bir şehir olan Erzurum'un kültür ve tarih dokusunun ortaya çıkarılması ve yeniden yorumlanması bakımından üzerine düşen

görevi yapmıştır. Unutulmaya yüz tutmuş olan şehrin tarihi şahsiyetleri hakkında çeşitli incelemeler yapılmış, bunlar makaleler ve konferanslar halinde ilim âlemine ve halka tanıtılmış; aynı şekilde tarihi mekânlar, kitabeler, camiler, çeşmeler ile ilgili araştırmalar yine Halkevi vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Hakikaten Erzurum Halkevi, Ahmet Erverdi, Murat Uraz ve Sıtkı Dursunoğlu gibi, yaşadığı şehir ve halkıyla barışık olan ve ilmi ve edebî ağırlıkları bulunan başkanlara sahip olduğu için şanslıdır. Yine Halkevi bünyesinde görev yapan veya bu kurum vasıtasıyla araştırmalar yapıp yayınlama fırsatı bulan Cemaledin Server Revnakoğlu, Bahattin Ögel, Abdurrahim Şerif Beygu gibi ilim adamlarını da unutmamak gerekir. Denilebilir ki, bulunduğu muhitin tarihi, kültürel ve folklorik yapısını tetkik edip ortaya çıkarma konusunda en başarılı Halkevlerinden birisi Erzurum Halkevi'dir” demektedir (s.220-222).

Üçüncü Bölümde, “Tek Parti Döneminde Erzurum Mebusları ve Seçimler” başlığı altında, Cumhuriyet döneminin Erzurum Mebusları, faaliyetleri ve çok partili dönem öncesinde yaşananlar dile getirilmektedir. Birinci Meclis’in yerine geçen İkinci TBMM, Cumhuriyet’in ilanından önce yapılan seçimler sonucunda oluştu. 1 Nisan 1923 tarihli ve 369 sayılı Meclis kararı ile seçimlerin yenilenmesine karar verildi. Daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Grubu’nun partileşmesi sağlandı. Yeni parti, Halk Fırkası adını aldı. Erzurum’da aralarında eski paşalar, mebuslar ve eşraftan pek çok isim Müdâfaa-i Hukûk çatısı altında seçime girmek için başvuruda bulundu (s.237-238). “*Sonuç olarak, 1923 seçimlerinde bir muhalefet partisi bulunmamasına rağmen, Erzurum’da bağımsız olarak aday olanların, bir muhalefet grubu şeklinde hareket etmeye çalıştıklarını söylemek yanlış sayılmaz. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, seçim propagandaları ve çalışmalarını sırasında iki önemli cephe ortaya çıkmıştı. Bir tarafta Birinci Meclis’in önemli isimlerinden ve etkili muhaliflerden Hüseyin Avni ile Necati Beylerin başını çektiği bir grup varken, onların karşısında Hoca Raif Efendi ve Rüşdü Paşa’nın destekçisi olan karşı grup bulunuyordu*” (s.241). İkinci Meclis seçimlerinde iki grup mücadelesi etkindi. Erzurum’da seçimler 29 Temmuz 1923’de tamamlandı ve yeni Erzurum mebusları seçildi. Bu seçim sonucunda Birinci Meclis’te görev yapan Erzurum mebuslarından hiçbiri, İkinci Meclis’te yer alamadı (s.242).

Erzurum’da yapılan ikinci Meclis seçimlerini Müdâfaa-i Hukûk adayları olarak Fırka Kumandanı Rüşdü Paşa, Hoca Râif Efendi, Ziyaeddin (Gözübüyük) Efendi, Zırnıklıcaze Cazim (Duru) Efendi, Muş Mutasarrıfı Halet (Sağiroğlu) Bey ve Karahisar Mutasarrıfı Bayburtlu Münir Hüsrev (Göle) Bey kazandı ve Erzurum mebusu olarak görev aldılar. Müdâfaa-i Hukûk Erzurum adayları

olarak İkinci Meclis'e seçilen mebuslar, daha sonra Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında önemli rol oynadılar (s.242-243). Eserin bundan sonraki kısmında yazar, Erzurum Kongresi'nde kurulan Temsil Heyeti'nin Sivas Kongresi'nde genişletilmesi, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti'nin kurulması, bu cemiyetin daha sonradan partiye dönüştürülmesi sürecinden bahsetmekte ve "*Erzurum'da Muhâfaza-i Mukaddesât Cemiyeti'nin kurulması ve Şapka Hadisesi'nin yaşanması, TCF'nin kurulması ve Şeyh Sait İsyani'nin patlak vermesi gibi CHP yönetimini rahatsız eden hadiseler, Erzurum ile CHP genel merkezi arasında gerginliğe neden olmuştur. Bu gerginlikler İzmir Suikastı ile dönüm noktasına ulaştı. 1927'deki Üçüncü TBMM seçimleri işte böyle bir ortamda gerçekleşti*" ifadelerine yer vermektedir (s. 257). 1 Kasım 1927'de Üçüncü Meclis'e Erzurum mebusu olarak Ahmet Fikri, Hüseyin Aziz, Nafi Atuf, Asım Vasfi, Necip Asım, Mehmet Nafiz ve Hasan Tahsin Beyler seçildiler (s.258).

SCF'nin kapatılması sonrası yapılan 1931 genel seçimlerinde, Asım Vasfi (Mühürdaroğlu), Aziz (Akyürek), Ahmet Fikri (Tüzer), Nafi Atuf (Kansu), Nafiz (Dumlu), Necip Asım (Yazuksuz) Beyler ve Hakkı Şinasi (Erel) Paşa Erzurum mebusu seçildi (s. 263). 1935 seçimlerine Birinci Meclis muhalif grubundan ve İkinci Grup liderlerinden Hüseyin Avni Bey, CHP listesi dışından katılmak üzere adaylığını koydu ve bundan sonra önemli siyasi gelişmeler yaşandı (s. 264-276). 1935 seçimlerinde Aziz Akyürek, Dr. Ahmet Fikri Tuzer, Nafi Atuf Kansu, Nafiz Dumlu, Necip Asım Yazuksuz, Tahsin Uzer, Nakiye Elgün, Zeki Soydemir, Fuat Sirmen ve Şükrü Koçak Erzurum mebusları olarak seçildiler. Bu seçimde Nakiye Elgün, Erzurum'un ilk bayan mebusu oldu. Milli Mücadele'de yapılan Sultanahmet Mitingi'nde Öğretmenler Derneği Başkanı olarak yaptığı konuşmalarla tanınmıştı. 1935'te Erzurum mebusu olduğu tarihte, İstanbul il genel meclisi üyesi idi. 1935'de ilk kez Erzurum mebusu seçilen altı kişi arasında Erzurumlu yoktu (s. 277-280).

Eserde 'Çok Partili dönem öncesinde yaşananlar kısmında' Atatürk Sonrası Dönemin İlk Erzurum Mebusları hakkında bilgiler verilmektedir. Altıncı dönem seçimleri 3 Nisan 1939'da yapılmış ve şu Erzurum mebusları seçilmişlerdir: Ahmet Fikri Tuzer, Aziz Akyürek, Pertev Demirhan, Nafiz Dumlu, Nakiye Elgün, Şükrü Koçak, Zeki Soydemir, Münir Hüsrev Göle ve Salim Altuğ (s.281). 1943 genel seçimlerinde Erzurum genelinde Şükrü Koçak, Zeki Soydemir, Münir Hüsrev Göle, Nakiye Elgün, Salim Altuğ, Pertev Demirhan, Aziz Akyürek, Râif Dinç, Nafiz Dumlu mebus seçildiler (s. 288-291).

“Erzurum’da Çok Partili Hayata Geçiş”, dördüncü bölüm konusudur. Bu bölümde, Demokrat Parti Teşkilatının kuruluşu, muhalefet partisi kurma girişimleri, halkın yöneticilerin tepkileri, Erzurum’da CHP-DP ilişkileri, yaşanan sıkıntılar, faaliyetler ve çok partili dönemin ilk seçimleri önemli olaylar olarak sıralanmaktadır. Bu kısımda Yazar, Türk siyasi hayatında 1946-1950 döneminin öneminden bahsetmekte ve *“Bu dönemde, Cumhuriyet’in ilanından beri ülkedeki yegâne iktidar partisi olan CHP’nin karşısına, Demokrat Parti, Millet Partisi ve Milli Kalkınma Partisi gibi birtakım muhalefet partileri çıkmıştır”* diyerek bir durum analizi yapmaktadır (s. 305).

Bu dönemde Erzurum’da DP Erzurum teşkilatı 1946 Haziran sonlarına doğru kuruldu. İl teşkilatı Vahit Paşa Konağı’nda faaliyete geçti ve başkanlığa Erzurumlu olmayan Hasan Kenan Babür getirildi. Erzurum DP teşkilatı kurucuları genelde, Trabzon ve Rize gibi Karadeniz illerinden gelerek Erzurum ticaret hayatında yer etmiş kişilerdi. Bu nedenle bazı sorunların yaşanması kaçınılmazdı (s.307-312). DP’nin Erzurum teşkilatlanması ile ilgili olarak eserde: *“1946 başlarında bir nevi gizli şekilde yürütülen ve Haziran 1946’da gerçekleştirilen DP’nin Erzurum’daki teşkilatlanması, aynı yılın sonlarına doğru oldukça ilerlemişti. İlçelere gelince, Temmuz 1946’da Aşkale, Hasankale, Oltu, Ilıca’da, Ağustos’ta Karayazı, Tekman, Örtülü, Tortum’da, Eylül’de ise Hınıs’ta DP idare heyetleri oluşturuldu”* bilgileri verilmektedir (s.313-314). Daha sonraki tarihlerde CHP-DP arasında yaşanan sıkıntılar, siyasi gerginliklere sebebiyet vermiştir. CHP ve DP Genel Başkanlarının, İsmet İnönü ve Celal Bayar- Erzurum’dan verdikleri mesajlar ve söylemler eserde yer almaktadır (s. 321-327).

Yazar eserinin bu kısmında Erzurum’da çok partili dönemin ilk seçimlerinin 1946’da yapıldığını ve 1946 seçimlerinin Türk siyasi tarihinde demokratikleşme ve siyasi kurumsallaşma açısından büyük bir önemi olduğuna işaret etmekte ve *“TBMM’de kabul edilen 5 Haziran 1946 tarihli Milletvekili Seçim Kanunu ile çift dereceli seçim tarihe karıştı. Böylece, 21 Temmuz 1946’da Türkiye’de muhalefetin de katıldığı tek dereceli milletvekili seçimleri yapıldı. Bu seçim tüm Türkiye için olduğu gibi, Erzurum için de önem arz etmekteydi. Seçimin bu öneminden dolayı her iki parti de Erzurum’daki seçim çalışmalarına ağırlık verdi”* bilgilerini aktarmaktadır (s.350).

1946 seçimine Erzurum mebusu olmak için CHP ve DP listelerinden ve bağımsız olarak 62 kişi aday olmuştur. Vehbi Kocagüney, Cevat Dursunoğlu, Kemalettin Kamu, Münir Hüsrev Göle, Râif Dinç, Salim Altuğ, Nafiz Dumlu, Şükrü Koçak, Eyüp Sabri Akgül ve Mesut Çankaya, CHP Erzurum mebusu

olarak seçildiler. DP listesinden bağımsız olarak adaylığını koyan Mareşal Fevzi Çakmak ve Hüseyin Avni Ulaş ilk iki sırayı paylaştılar (s. 357).

DP'nin zaferiyle sonuçlanan 1950 seçimleri, Erzurum siyasî tarihinde önemli sonuçlar ortaya koymuştu. Bu konuda yazar şu tespitlerde bulunmaktadır: “Şehirdeki siyaset kültürünün şekillenmesinde bir dönüm noktası olan bu seçim, öncesi ve sonrasıyla önemli olaylara sahne olmuştur. TBMM tarafından 24 Mart 1950 tarihinde seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve seçimin 14 Mayıs'ta yapılması kabul edilmişti” (s.370). 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde seçilen yeni Erzurum milletvekilleri şunlardı: Rıfkı Salim Burçak, Bahadır Dülger, Mustafa Zeren, Fehmi Çobanoğlu, Sabri Erduman, Memiş Yazıcı, Enver Karan, Emrullah Nutku, Rıza Topçuoğlu, Sait Başak (s. 405). Bu seçimlerde 88.711 oy DP'ye, 49.219 oy CHP'ye verilmişti. DP'nin en fazla oy aldığı ilçeler merkez ilçe, Pasinler, Tortum, Karayazı, İspir ve Oltu idi. Hınıs ve Tekman gibi Erzurum'un güney ilçelerinde ise CHP'nin DP'den daha fazla oy aldı. CHP en fazla oyu Şenkaya'dan aldı. DP Erzurum'da Türkiye ortalamasının çok üzerinde bir başarı elde etmişti (s. 408-409). “Erzurum'daki siyasi hava 1950 seçimlerini takip eden günlerde canlılığını yitirmedi. Zaten var olan siyasî polemikler, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes'in Ekim 1950'deki Erzurum ziyaretleri sırasında doruk noktasına ulaştı. Cumhurbaşkanı ve Başbakan 2 Ekim 1950'de askerî bir uçakla Erzurum'a gelmişti. Heyet, Erzurum Kalesi'nden atılan 20 pare top eşliğinde İstanbul Kapısı'ndan şehre girmişti” (s.415). Bayar ve Menderes Erzurum'da ziyaretler, toplantılar ve konuşmalar yaptılar.

“Genel Siyasi Gelişmelerin Erzurum'a Yansımaları” başlıklı beşinci bölümde, Şeyh Sait isyanı, Şapka hadisesi, Ağrı isyanları ve Erzurum ile Türkiye'nin Doğu politikasında Erzurum konularına yer verilmiştir. Şeyh Sait isyanı 13 Şubat 1925'te başladı. Erzurum'da bazı Kürt liderlerince kurulmuş olan Âzâdî Örgütü bu isyanda rol oynadı. Âzâdî Örgütü'nün ilk kongresi 1924'de Erzurum'da yapıldı ve silahlı hareket kararı alındı (s. 453-463). Mustafa Kemal Paşa isyan ile ilgili olarak bazı tedbirler almıştır. 23 Şubat 1925'te Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri Vilayetleri ile Erzurum Vilayeti'nin Kiğı ve Hınıs İlçeleri'nde sıkıyönetim ilan edildi. Bu isyanın bastırılmasında IX. Kolordu birlikleri büyük başarı göstermişlerdi (s.464-470). Yazar, bu isyanın Erzurum'a faturasının çok ağır olduğunu, aynı yılın sonlarında Erzurum merkezde ortaya çıkan Şapka Hadisesi ile beraber Erzurum'un bu şekilde iki talihsiz olayı yaşadığını belirtmekte ve “İsyandan bu kadar olumsuz etkilenen Erzurum halkı, isyan öncesi ve sonrasında

olgun ve sağduyulu bir tavır takınmıştı. Hem şehir merkezinde, hem de Kiğı ve Hınıs gibi asilerin ele geçirmeye çalıştığı ilçelerde mülki ve askerî yöneticilerle birlikte hareket eden halk, isyanın Erzurum vilayet sınırları içine sıçramaması için elinden geleni yapmıştı. Halkın bu tavrı Varlık Gazetesi'nde çıkan 'Türk'ün Büyük Yurdu Erzurum' başlıklı bir makalede vurgulanarak takdir edilmişti. Halkın bu sağduyulu tavrı Şapka Hadisesi sırasında da devam etti" ifadeleri ile bu hadiselerin tesirleri ve neticelerini özetlemektedir (s.476).

Şapka Hadisesi Erzurum'da, Şeyh Sait İsyanından hemen sonra yaşandı. 1925'de Erzurum'da ortaya çıkan hadiseler kısa sürede bastırıldı, 27 kişi tutuklandı ve sıkıyönetim ilan edildi. Şapka Hadisesi sonrasında Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi heyeti 6 Aralık 1925'te Erzurum'a geldi. Suçlular mahkeme heyetince idam edildi veya cezalandırıldı (s. 477-503). Öte yandan eserde Şapka Hadisesi'nin şehrin sosyal hayatına olan ilginç bir etkisi ve hatırasından bahsedilmektedir: "*Hadiseden hemen sonra Polis Müdürü Tevfik Bey, Erzurum Bari'nin halkı isyana teşvik ettiğini ileri sürerek, yasaklanmasını sağlamıştı. Hâlbuki bar, Erzurum halkının en köklü kültür unsurlarından olan, halkı birleştirip eğlendiren bir oyundu. Yasak yaklaşık altı ay devam etti. O günlerde halkın tek eğlence ve teselli olabilecek bu oyunun yok olmak üzere olduğunu gören Askeri Silah Fabrikası Müdürü İhsan Yavuzer, her şeyi göze alarak, 30 Ağustos 1926 günü Hükümet Meydanında yapılan tören sırasında, daha önce hazırladığı davul ve zurnacıyı meydanın ortasına getirerek çaldırmaya başladı. Meydana toplanmış olan Erzurumlular, hüznüyle karışık bir şaşkınlıkla olanları seyrediyor; fakat bar oynamaya kimse cesaret edemiyordu. Bunun üzerine İhsan Bey, birkaç Dadaşlı ellerinden tutarak korkmamalarını ve oynamaları söyledi. Kendisi de başuçlarına geçti ve böylece bar başladı" (s. 515-516). Şeyh Sait İsyanı sonrasında bu defa Ağrı ve çevresinde isyanlar başlatıldı. Bu isyanlarda Erzurum yine özellikle ekonomik alanda büyük darbeler aldı (s. 521- 527). "*Cumhuriyet'in ilk yıllarında bölgede yaşanan isyanlar karşısında Erzurum'un devletin yanında yer alması, sanıldığından çok daha önemlidir" (s. 530).**

Erzurum'un Türkiye'nin Doğu politikasında ki yeri ve önemi konusunda, bölgeye yönelik tehditler ve alınan tedbirler konusunda eserde bilgiler verilmekte ve yazar şu ifadeleri kullanmaktadır: "*Erzurum, Osmanlı ve öncesinde olduğu gibi Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da, devletin doğu siyasetinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rusya ve İran sınırlarının yakınında ve önemli bir kavşak noktasında bulunan Erzurum, bu özelliklerinin faydasını gördüğü kadar, bedelini de en ağır biçimde ödemiştir. Türkiye tarafından bakıldığında, doğu sınırındaki en*

önemli stratejik mevkiî olan Erzurum, bu özelliğinden dolayı, askerî bir karargah olarak düşünülmüş ve bu durum şehrin idarî, siyasî ve ekonomik yapısını önemli oranda etkilemiştir. Erzurum ve çevresinin uzun süre askerî amaçlar ön planda tutularak yapılandırılması, bölge kalkınmasının gecikmesinde de etkili olmuştur” (s. 531).

“Cumhuriyet Döneminde Atatürk-İnönü ve Erzurum İlişkileri” başlıklı altıncı bölüm, Atatürk ve Erzurum, İsmet İnönü ve Erzurum konularına açıklık getiriyor. “Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum ile ilişkisi, Cumhuriyet’in kuruluşu bağlamında özel bir yere sahiptir. Çünkü Cumhuriyet’e giden yol Erzurum’da çizilmiştir, Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Paşa da, Milli Mücadele yıllarındaki Erzurum günlerinde, bu yolun çizilmesinde başrolü oynamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın Milli Mücadele dönemindeki Erzurum’la ilişkileri, Erzurum hemşehriliği ve mebusluğu gibi, çok önemli iki belge ile tarih sayfalarına yazılmıştır” (s.565). Mustafa Kemal Paşa, 1919’dan 5 yıl sonra, 13 Eylül 1924’te Erzurum’da meydana gelen deprem dolayısıyla ikinci kez Erzurum’a geldi. “İlca’dan Erzurum’a uzanan yolun iki tarafında sıralanan atlı ve yaya halk, cemiyetler ve askerlerin sevgi gösterileri, tezahüratları, top atışları ve kesilen kurbanlar arasında İstanbul Kapısı’na gelen Gazi, burada kendisi için hazırlanan özel arabaya binerek, iki tarafında sıralanan atlılarla birlikte Hükümet Konağı önüne geldi” (s. 569). Hükümet Konağı’nda yapılan toplantıda, Mustafa Kemal ve heyetinde bulunanlar, depremedeler için maddi yardımlarda bulundular. Mesela Mustafa Kemal Paşa ve eşi Latife Hanım 10.000’er lira vermişti (s. 572). Yazara göre Mustafa Kemal Paşa’nın bu ziyareti, Erzurum halkında büyük memnuniyet ve silinmez hatıralara sebebiyet vermişti. “Ermeni zulmünden ve Rus işgalinden yeni kurtulmuş olan ve o zamana kadar kaymakam, tahsildar ve jandarmadan başka devlet görevlisi tanımayan halk, karşılarında yaralarını sarmak için gelmiş olan bir Cumhurbaşkanı görünce, adeta ne yapacağını şaşırmıştır” (s. 573).

Başvekil İsmet İnönü’nün Erzurum ile ilişkisi, 1935’de yapmış olduğu tarihi doğu seyahati ile başlamıştır. Bu seyahatinde Elazığ, Mardin, Siirt, Bitlis, Van, Ahlat, Muş, Karaköse, Iğdır, Sarıkamış, Erzurum, Kars, Ardahan, Artvin, Hopa, Trabzon, Gümüşhane, Erzurum, Erzincan, Giresun, Samsun ve Zonguldak’ta incelemelerde bulunmuş ve ilgili raporunu İstanbul’da Atatürk’e sunmuştur. İsmet İnönü, 18 Temmuz 1935’de Erzurum’a gelmiş ve ziyaretlerde bulunmuştur (s. 611-613). “Başvekilin gezisinden sonra Erzurum ve çevresiyle çok daha yakından ilgilenildiğini gören Erzurumlular, bu durumdan büyük memnuniyet duymuşlardır” (s. 619). İnönü sonraki tarihlerde de Erzurum’a ziyaretler gerçekleştirmiştir.

Yazar, eserin sonuç bölümünde; *“Bu çalışma, Cumhuriyet’in ilan edildiği tarihten Demokrat Parti’nin iktidarı ele geçirdiği 1950’ye kadar geçen sürede Erzurum’da meydana gelen siyasi gelişmeleri ve bunların yansımalarını, partileşme ve teşkilatlanma süreçlerini, milletvekili seçimlerini, kısacası Erzurum’un siyasi hayatını ilgilendiren konuları ilmî bir çerçevede ele almaya çalışmıştır”* ifadelerini kullanmakta (s. 635) ve eser bölümleri hakkında açıklayıcı, hülasa kısa bilgiler vermektedir. Yazar Cumhuriyet’in ilk yıllarında, Erzurum siyasi hayatında belirleyici dört temel unsurdan bahsetmektedir: *“Bunlardan ikisi, muhafazakârlık ve milliyetçilik idi. Erzurum siyasi hayatında etkili olan dış kaynaklı unsurlar ise, güneyden esen ayrılıkçılık ve kuzeyden esen Bolşevizm rüzgârlarıydı. Önemli bir stratejik konuma sahip olan Erzurum, özellikle Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu iki rüzgârın esintilerini sert bir şekilde hissetti”* (s.635). *“Erzurum, üzerinde bulunduğu coğrafyanın kilidi olduğundan, tarihin her hassas döneminde ön plana çıkan bir şehir olmuştur. Bu durumu tarihi tecrübelerle idrak etmiş olan Erzurumlular, devlet ve millet bütünlüğü konusunda her türlü fedakârlığı yapmıştır. Erzurumluların milli birlik ve beraberlik konusundaki hassasiyet ve fedakârlığı tarih tarafından tespit; millet ve devlet tarafından da tasdik ve takdir edilmiştir”* (s. 640).

Eserde dönemin ana kaynaklarına başvurularak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Cumhuriyet Halk Partisi Katalogu, Bakanlar Kurulu Kararları Katalogu, Nâfia Vekâleti Katalogu, Erzurum Özel İdare, Erzurum Belediye, Erzurum Tapu Sicil Müdürlüğü, Erzurum Ticaret Odası Arşivleri, İçişleri Bakanlığı Arşivi, TBMM Arşivinden faydalanılmıştır. Diğer taraftan Akşam, Cumhuriyet, DemokratDoğu, Demokrat Erzurum, Doğu Ekspres, Hâkimiyeti Milliye, Hürriyet, Hürsöz, Milletın Sesi, Milliyet, Son Telgraf, Tasvir-i Efkâr, Ulus, Vakit, Varlık, Vatan gibi Süreli Yayınlara müracaat edilmiş ve periyodik yayınlardan dönem hadiseleri takip edilmiştir. Yazar ayrıca incelenen döneme ait Ayın Tarihi, Resimli İktisad Salnamesi, Hususî Muhâsebe Memurîn, Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnâmeleri, İl Kongreleri, Kurultay Zabıtları, Erzurum Vilâyeti ve Erzurum Belediyesi Meclis Zabıtları, İstatistik Yıllıkları, Resmi Gazete, Sicilli Kavânîni, TBMM Zabıt Cerîdesi, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmeleri gibi Resmi yayın ve tutanaklardan faydalanarak hadiselerin seyrinde resmi kayıtları esas almıştır. Öte yandan eserde, Anadolu Mecmuası, Dadaş, Erzurum, Halkevi Kültür Dergisi, İş ve Düşünce, Türk Yurdu, Ülkü, Yayla gibi Dergilerden; ayrıca dönemi aydınlatan hatırat, araştırma eser ve makalelerden faydalanılmıştır. Her

bölümün son kısmına konu ile ilgili fotoğraflar konmuş, eser zenginleştirilmiştir. 'Dizin' ise eserin son kısmındadır.

Elimizdeki eser, Türk siyasi hayatında Erzurum'un 1923-1950 dönemi tarihine ayna tutuyor, tarihi bilgi ve belgelerden yola çıkarak Erzurum'un belirtilen dönemine dair görüşler sunuyor. Eser, Erzurum'un 1923-1950 dönemi çerçevesinde yaşanan tarihi olaylara yeni bir bakış açısı getiriyor. Bu eserde Erzurum'un 1923-1950 dönemi mercek altına alınıyor ve tarihe kayıt düşülüyor. Dolayısıyla yayınlanan eser, Erzurum'daki siyasî hayatı ele alırken, aynı zamanda yakın dönem tarih araştırmaları, Türkiye Cumhuriyeti, Türk siyasi tarihi, yerel yönetimler tarihi alanlarına ilgi duyanlara ve bu alan araştırmacılarına katkı sağlayıcı ve yol gösterici kaynak bir eserdir.